

Олійник А.Ю.,
*професор кафедри приватного
та публічного права факультету
підприємництва та права КНУТД,
кандидат юридичних наук, професор.
м. Київ, Україна*

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СУБ'ЄКТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Доповідь присвячена дослідженню різного бачення авторами поняття суб'єктів громадянського суспільства. Характеризуються різні підходи до визначення громадянського суспільства та його суб'єктів. Пропонуються висновки і рекомендації.

Ключові слова: *громадянське суспільство, суб'єкти громадянського суспільства, види суб'єктів громадянського суспільства, місцеве самоврядування, органи місцевого самоврядування як суб'єкти громадянського суспільства.*

Вступ. Метою дослідження у цій доповіді є з'ясування поняття, видів суб'єктів громадянського суспільства та їх ролі у забезпеченні конституційних свобод людини і громадянина в Україні. Визначена мета передбачає вирішення таких завдань: а) формулювання поняття, ознак і видів суб'єктів громадянського суспільства; б) характеристику діяльності окремих суб'єктів громадянського суспільства по забезпеченню конституційних свобод людини і громадянина; в) пропозиція висновків і рекомендацій щодо удосконалення діяльності окремих суб'єктів громадянського суспільства в забезпеченні конституційних свобод людини і громадянина.

Проблема поняття громадянського суспільства не нова і має свої історичні корені. Взагалі, суспільство визначають як соціальний організм, що складається з людей. На певному етапі суспільного розвитку (XVII–XIX ст.) існувала теорія договірної суспільства. Критикуючи цю теорію, Г. Гегель висунув концепцію громадянського суспільства. Визначення громадянського суспільства різними авторами, схожі. Але є і певні розбіжності. Його визначають як спільність вільних, рівноправних людей, кожному з яких держава забезпечує юридичні можливості бути власником, користуватися економічною свободою і надійним соціальним захистом, а також брати участь у політичному житті. А. Колодій під громадянським суспільством розуміє таку організацію людей, за якої кожна людина є вільною у своїй поведінці і має можливість приймати свої власні, особисті, самостійні рішення [1, с. 145]. Слід звернути увагу на той факт, що А. Колодій не конкретизує державу, як суб'єкт, що забезпечує людині юридичні можливості члена суспільства. На думку О. Фрицького, громадянське суспільство – це існування суспільного ладу як вільного вибору людиною форм економічного, політичного і соціального життя, завдяки

яким забезпечуються права і свободи людини [2, с. 112-113]. Головним суб'єктом будь-якого суспільства є людина, а тому основу суспільства складає свобода людини та здатність суспільства її забезпечити. Ю. Тодика дає визначення громадянського суспільства як системи самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів та відносин, що забезпечують умови для реалізації приватних інтересів і потреб індивідів та колективів, для життєдіяльності соціальної і духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління [3, с. 187]. В. Кравченко під громадянським суспільством розуміє необхідний і раціональний спосіб соціального існування людей, заснований на розумі, свободі, праві та демократії [4, с. 82]. На нашу думку (В. Копейчикова і А. Олійника), до основних рис громадянського суспільства слід відносити: а) свободу та ініціативність особистостей, які спрямовані на задоволення розумних потреб членів суспільства без шкоди для його загальних інтересів; б) розвиток суспільних відносин у відповідності з фундаментальним принципом кантівської філософії, згідно з якою людина завжди має розглядатися як мета і ніколи як засіб; в) ліквідація відчуженості людини стосовно соціально-економічних структур і політичних інститутів, реальне забезпечення здійснення принципу рівних можливостей; г) послідовний захист прав і свобод людини і громадянина, де громадянське суспільство може діяти як сила незалежна від держави; д) плюралізм форм власності, серед яких приватна власність у її різних формах посідає домінуюче місце як основа ініціативної, творчої підприємницької діяльності; е) багатоманітність духовного життя людини і суспільства, в основі якого визнання гуманістичних та демократичних за своєю сутністю загальнолюдських цінностей; є) існування «середнього класу» як соціальної бази громадянського суспільства та розвинутої соціальної структури, що гарантує задоволення різноманітних інтересів різних груп і верств населення; ж) відсутність жорсткої регламентації з боку держави приватного життя членів суспільства; з) активна участь у суспільному житті недержавних, самоврядних спільностей людей (сім'ї, політичних партій, господарських корпорацій, громадських організацій, професійних, творчих, спортивних, етнічних, конфесійних та інших об'єднань); і) визнання і матеріалізація ідеї «верховенства права», особливістю якого має бути поділ права на публічне та приватне, де основними ознаками останнього є орієнтація на людину-власника, рівний правовий статус у соціальних відносинах, інтереси державних, громадських структурах і громадян, детальне регулювання різноманітних видів відносин у галузі підприємництва, ринкового господарювання, виникнення та розвиток орієнтованих на регулювання ринкових відносин нових галузей права (комерційного, банківського, вексельного) тощо [5, с. 8–9].

Отже, громадянське суспільство – це спільність вільних, рівноправних людей, кожному з яких забезпечено юридичні можливості бути власником, користуватися громадянською, економічною, культурною і особистою свободою, надійним соціальним захистом, а також брати участь у політич-

ному житті країни. Його сутність можна охарактеризувати як організаційну єдність індивідів у їх свободі поведінки щодо громадянського, політичного, економічного, соціального, культурного, особистого життя кожного в межах правової держави та демократичної країни.

Суб'єктами громадянського суспільства є фізичні і юридичні особи, їх об'єднання і спільноти. До них відносяться: а) сім'я; б) місцеве самоврядування (територіальні громади, органи і посадові та службові особи), в) об'єднання громадян (політичні партії, профспілки, творчі спілки, релігійні організації та інші громадські об'єднання); г) фізичні особи, як окремі підприємці та господарські підприємницькі корпорації різних форм власності (приватної, кооперативної, муніципальної, державної, спільної тощо); д) власники засобів виробництва; е) зайняті в різних сферах господарювання наймані працівники та фізичні особи, що не зайняті на виробництві з різних причин; є) засоби масової інформації та ін.

Кожен з перелічених суб'єктів має функції та повноваження, форми і методи щодо забезпечення конституційних свобод людини і громадянина. Спробуємо дати характеристику діяльності окремих суб'єктів громадянського суспільства в забезпеченні конституційних свобод людини і громадянина. На нашу думку, найбільш розповсюдженими з них, що забезпечують конституційні свободи людини і громадянина в Україні є місцеве самоврядування. Серед інших функцій, вони здійснюють і функцію охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів особи, забезпечують конституційні свободи через територіальні громади безпосередньо (шляхом місцевого референдуму, загальних зборів тощо) та через сільські, селищні, міські (районні у містах) ради, їх виконавчі органи і посадових осіб, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст. Компетенція, функції, форми і методи діяльності щодо забезпечення місцевим самоврядуванням конституційних свобод людини і громадянина закріплюються в Конституції і законах України. Спеціальними законами, що регулюють їх діяльність у названому напрямку є закони України: а) «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 р.; б) «Про всеукраїнський референдум» від 06 листопада 2012 р.; в) «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р.; г) «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 р.; д) «Про органи самоорганізації населення» від 11 липня 2001 р.; е) «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 р.; є) «Про асоціації органів місцевого самоврядування» від 16 квітня 2009 р.; ж) «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05 лютого 2015 р. та ін.

Органи місцевого самоврядування при проведенні місцевих виборів забезпечують відповідно до Конституції і законів України конституційну свободу громадян на добровільну участь у підготовці та проведенні виборів місцевих рад, сільських, селищних і міських голів. Сутність конституційної свободи полягає в тому, що виборцям забезпечуються умови для вільного формування своєї волі та її вільного виявлення при

голосуванні. Застосування насильства, погроз, обману, підкупу чи будь-яких інших дій, що перешкоджають вільному формуванню та вільному волевиявленню виборця, законом забороняється (ст. 6). При підготовці і проведенні референдумів також забезпечується конституційна свобода громадян України брати участь у референдумах. Місцеві територіальні громади складаються саме з таких громадян. Вони безпосередньо реалізують конституційну свободу брати участь у всеукраїнському і місцевих референдумах. На органи і посадових осіб місцевих рад покладається обов'язок забезпечити громадянам територіальної громади їх можливість здійснювати конституційну свободу щодо участі (чи не участі) у референдумах.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. закріплює забезпечення конституційних свобод людини і громадянина органами місцевого самоврядування. Повноваження органів і посадових осіб місцевого самоврядування щодо забезпечення конституційних свобод людини і громадянина можна поділити на базові, що здійснюються сільськими, селищними, міськими, районних у містах радами та регіональними, які здійснюють органи Автономної Республіки Крим, обласних та районних рад. Міські ради виключно на своїх пленарних засіданнях вирішують такі питання щодо забезпечення конституційних свобод людини і громадянина: а) приймають акти, що деталізують норми відповідних законів та скасовують акти, що не відповідають положенням законів з питань забезпечення конституційних свобод; б) утворюють, реорганізують і ліквідують відповідні органи, що здійснюють діяльність по забезпеченню конституційних свобод; в) створюють відповідні умови щодо забезпечення конституційних свобод; г) здійснюють інші дії в межах законів та підзаконних актів, що спрямовані на забезпечення конституційних свобод. Розмежовують безпосередні і представницькі форми діяльності місцевого самоврядування при забезпеченні конституційних свобод. До безпосередніх форм належать проведення: а) референдумів; б) місцевих ініціатив; в) громадських слухань; г) загальних зборів і конференцій. До представницьких форм діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування щодо забезпечення основних свобод людини і громадянина відносять правові, організаційні та організаційно-правові форми. Організаційно-правовими формами діяльності рад та їх органів і посадових осіб при забезпеченні конституційних свобод людини і громадянина є: а) сесії рад; б) засідання органів ради; в) депутатські запити та звернення депутатів, індивідуальна робота посадових осіб ради тощо. Методи роботи рад, їх органів і посадових осіб щодо забезпечення конституційних свобод людини і громадянина поділяють на основні (планування, прогнозування, інструктування, контроль) та допоміжні (допомога відповідних органів, своєчасне виконання завдань, сприяння проведенню відповідних заходів, матеріально-технічне забезпечення тощо). Організаційно-правові методи поділяють на: а) організацію і перевірку виконання актів; б) інформаційне забезпечення; в) підготовку і виховання кадрів; г) підбір і розстановку

кадрів тощо. З метою реформування місцевого самоврядування є необхідність внесення змін до ряду законів, що регулюють відносини місцевого самоврядування. В якості практичних рекомендацій пропонується внесення змін в Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. щодо детального урегулювання прогалин стосовно компетенції органів відповідних рад по забезпеченню конституційних свобод на регіональному рівні та прийняти Закон України «Про муніципальну поліцію». Бажання домогтись запровадження муніципальних органів правопорядку час від часу виникало в багатьох політиків. Під час останніх парламентських виборів, задекларували у передвиборчих програмах цей пункт майже усі. Так, законодавство «Про муніципальну поліцію» обіцяли у «Самопомічі», «Народному фронті», «Блоці Петра Порошенка», «Опозиційному блоці» і «Батьківщині». При цьому, за півроку роботи, даний документ так і не був розглянутий. Втім, створення такого органу обіцяли перед виборами і на місцях. У Києві таку обіцянку давав Віталій Кличко. Перед обранням на пост мера він обіцяв запровадити муніципальну міліцію, яка підпорядковуватиметься міській раді Києва. У Чернівцях пропонував муніципальну поліцію міський голова Олексій Каспрук. В Запоріжжі запевняв про створення муніципальної охорони колишній губернатор області Валерій Баранов. А в Черкасах таку пропозицію висловлював очільник Черкаської ОДА Юрій Ткаченко. Поки що усі ці обіцянки залишаються невиконаними, як і подібні заяви Яценюка та Гройсмана. Хоча не можна сказати, що потреби у «наведенні порядку» в регіонах немає. Виходячи з дослідження «Слова і Діла», найбільше обіцянок мери обласних центрів України дали саме в сфері благоустрою, інфраструктури і соціального захисту. Не дуже відрізняється ситуація і на обласному рівні. Щоправда, там на першому місці обіцянки з приводу поліпшення інфраструктури. Саме контролем над цими питаннями, за словами Гройсмана, і має займатися муніципальна охорона.

Висновки. Громадянське суспільство – це спільність вільних, рівноправних людей, кожному з яких забезпечено юридичні можливості бути власником, користуватися громадянською, економічною, культурною і особистою свободою, надійним соціальним захистом, а також брати участь у політичному житті країни. Його сутність можна охарактеризувати як організаційну єдність індивідів у їх свободі поведінки щодо громадянського, політичного, економічного, соціального, культурного, особистого життя кожного в межах правової держави та демократичної країни.

Суб'єктами громадянського суспільства є фізичні і юридичні особи, їх об'єднання і спільноти. До них відносяться: а) сім'я; б) місцеве самоврядування (територіальні громади, органи і посадові та службові особи), в) об'єднання громадян (політичні партії, профспілки, творчі спілки, релігійні організації та інші громадські об'єднання); г) фізичні особи, як окремі підприємці та господарські підприємницькі корпорації різних форм власності (приватної, кооперативної, муніципальної, державної, спільної тощо); д) власники засобів виробництва; е) зайняті в різних сферах госпо-

дарювання наймані працівники та фізичні особи, що не зайняті на виробництві з різних причин; є) засоби масової інформації та ін.

Враховання запропонованих пропозицій сприятиме удосконаленню діяльності суб'єктів громадянського суспільства по забезпеченню прав і свобод людини та громадянина.

Список використаних джерел:

1. Колодій А. М. Принципи права України: Монографія / А. М. Колодій. – Київ: Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.

2. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: Підручник / О. Ф. Фрицький. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 536 с.

3. Конституційне право України: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. академіка АПрН України, доктора юридичних наук, професора Ю. М. Тодики, доктора юридичних і політичних наук, професора В. С. Журавського. – К.: Видавничій Дім «Ін Юре», 2002. – 544 с.

4. Кравченко В. В. Конституційне право України: Навчальний посібник / В. В. Кравченко. – Вид. 5-тє, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2007. – 512 с.

5. Копейчиков В. В. Громадянське суспільство і шляхи його формування в Україні / В. В. Копейчиков, А. Ю. Олійник // Реферативний огляд діючого законодавства України та практики його застосування. – К.: Юридична фірма «Салком», 1996. – С. 5–24.

Олейник А.Е. Понятие и виды субъектов гражданского общества.

Доклад посвящен исследованию разного виденья авторами понятия субъектов гражданского общества. Характеризуются разные подходы к определению гражданского общества и его субъектов. Предлагаются выводы и рекомендации.

Ключевые слова: *гражданское общество, субъекты гражданского общества, виды субъектов гражданского общества, местное самоуправление, органы местного самоуправления, как субъекты гражданского общества.*

Oleynik A. U. Concept and types of sub'ektiv of civil society.

A lecture is devoted research of different vision the authors of concept of subjects of civil society. The different going is characterized near determination of civil society and his subjects. Conclusions and recommendations are offered.

Keywords: *civil society, subjects of civil society, types of subjects of civil society, local self-government, organs of local self-government, as subjects of civil society.*